

PROBLÉMOVÉ SITUÁCIE, PROBLÉMOVÉ SPRÁVANIE SA ŽIAKOV V RÁMCI VYUČOVACIEHO PROCESU

DIFFICULT EDUCATIONAL SITUATIONS, TROUBLESOME BEHAVIOUR OF PUPILS WITHIN LESSONS

ALENA ZEL'OVÁ¹

Abstrakt

Jedným z najvážnejších zdrojov stresu pre učiteľov je problémové (nespolupracujúce, rušivé) správanie sa žiakov počas vyučovacích hodín. Príspevok zhŕňa výsledky výskumov uskutočnených v rámci záverečných prác študentov dopĺňujúceho pedagogického štúdia o vnímaní problémového správania sa žiakov. Uvádza klasifikáciu problémového správania sa žiakov a základné stratégie, ako uvažovať o týchto situáciách a ako ich zvládať.

Kľúčové slová

problémové správanie sa žiakov, nespokojnosť, rušivé správanie sa, zvládanie problémového správania sa

Abstract

One of the most serious sources of teachers' stress is the troublesome, difficult (non cooperative, disturbing) behaviour of pupils within lessons. This paper summarises data of surveys done by students of the courses for obtaining qualification to teach concerning the perception of troublesome behaviour of pupils. The paper deals with classification of pupils' misbehaviour and with strategies how to think about and to cope with different educational situations.

Key words

troublesome behaviour of pupils, non cooperative, disturbing behaviour, copying with difficult educational situations

K najdiskutovanejším témam, pokiaľ ide o školstvo (základné a stredné), patria školská reforma, postavenie a spoločenské hodnotenie práce učiteľov a správanie sa žiakov. Záujem o tieto témy súvisí s tým, že patria k ak nie slabým, tak rozhodne citlivým miestam, kde sa koncentrujú problémy fungovania školstva, ktoré sú zdrojom nespokojnosti pre všetky zúčastnené strany. Príznačné pre situáciu je, že tieto oblasti spolu súvisia a problémy sa medzi nimi navzájom podmieňujú a potencujú. Riešenie problémov existujúcich v jednej z uvedených oblastí je naviazané na riešenie problémov v ostatných dvoch. Uvedenie si tohto poznania môže vyvolávať skepsu a bezmocnosť - kde začať rozmotávať kľbko (alebo skôr uzol)? Napr. akokoľvek sa môžu zdať otázky školskej reformy a postavenia učiteľa v spoločnosti vzdialené od každodenných ťažkostí pri vyučovaní, koncepčné legislatívne a inštitucionálne zaštitené zmeny v obsahu a formách vzdelávania, v postavení (povinnostiach a právomociach) učiteľa sú základnou, oporou, ktorú učiteľ potrebuje pri riešení konkrétnych problémových situácií v interakcii so žiakmi. Keď túto oporu necíti, alebo ju považuje za

¹ PhDr. Alena Zel'ová, CSc., Katedra inžinierskej pedagogiky, TU v Košiciach, Letná 9, 042 00 Košice, e-mail: alena.zelova@tuke.sk,

nedostatočnú, resp. formálnu, musí si pomôcť sám. Nezriedka v situáciách, ktoré objektívne sám zvládnuť nemôže.

Veľmi často takéto situácie nastávajú, keď sa učitelia stretávajú s problémovým (nevhodným, nežiaducim, ťažko zvládnuteľným) správaním sa žiakov, ktoré najčastejšie popisujú v kategóriách nedisciplinovanosť, drzosť, agresivita... Práve na túto oblasť sa zameriava tento príspevok. Na základe analýzy výsledkov výskumov, ktoré v rámci záverečných prác uskutočnili absolventi DPŠ na Katedre inžinierskej pedagogiky TUKE, približuje, aké správanie sa žiakov považujú učitelia stredných škôl za 'problémové', ako často sa s ním stretávajú, v čom vidia jeho príčiny, a ako naň zvyknú reagovať. Budeme sa pritom venovať len nežiaducim prejavom v rámci vyučovacieho procesu. Pokúsime sa naznačiť, na čo by sa mala sústrediť príprava učiteľov, aby sa dokázali s takýmito prejavmi úspešne vyrovnáť. Označenie problémové alebo nežiaduce správanie chápeme v tom zmysle, ako Cangelosi (2006) hovorí o nespolupracujúcom správaní sa žiakov počas vyučovacieho procesu v oboch jeho podobách. Ide teda o nespolupracujúce nerušivé aj nespolupracujúce rušivé správanie sa žiaka, ktoré sa navzájom líšia mierou, v akej zjavne, otvorene negatívne zasahujú do priebehu vyučovania a bránia dosiahnutiu vyučovacích cieľov.

MATERIÁL A METÓDY

Východisko pre analýzu nazerania učiteľov na problémové správanie žiakov v rámci vyučovacieho procesu tvoria údaje získané v rokoch 2006-2010 v rámci desiatich záverečných prác absolventov dopĺňujúceho pedagogického štúdia na Katedre inžinierskej pedagogiky (Fiľo, 2006; Martinák, 2006; Tumidajová, 2007; Petrová, 2007; Jakubišín, 2008; Szanislová, 2008; Martančíková, 2008; Vašková, 2009; Poláková, 2010; Petyiová, 2010). Súčasťou každej z uvedených prác bol empirický výskum zameraný na vnímanie problémového správania sa žiakov učiteľmi. Na získanie dát autori pripravili vlastné dotazníky s rôznymi typmi otázok (otvorené, polootvorené, uzavreté - v rámci nich aj škály, resp. ratingy). Každý výskumný výber bol tvorený minimálne 30 učiteľmi. Celkove sa teda táto analýza opiera o názory vyše 300 učiteľov zo stredných odborných škôl rôzneho zamerania so študijnými aj učebnými odbormi, resp. zo stredných priemyselných škôl z týchto miest: Medzilaborce, Prešov, Rožňava, Košice, Kežmarok, Martin, Trebišov, Lučenec. Ide o učiteľov rôzneho veku a dĺžky praxe (od absolventov po dôchodcov), pohlavia (s prevahou žien), aprobácie. Aj keď boli dáta získané rôznymi nástrojmi, všetky dotazníky obsahovali otázky týkajúce sa prejavov problémového správania sa, miery ich závažnosti a častosti výskytu. Vo väčšine prác sa autori zamerali aj na to, ako učitelia riešia takéto situácie, v niektorých aj na to, v čom vidia učitelia príčiny nežiaduceho správania sa žiakov. Vo všetkých výskumoch boli dotazníky anonymné.

VÝSLEDKY A DISKUSIA

Sumarizáciu výskumných zistení začneme tým, **aké správanie sa žiakov počas vyučovania považujú učitelia za problémové a ako vnímajú závažnosť** jeho rôznych prejavov z hľadiska negatívneho vplyvu na vyučovací proces. Na zisťovanie prejavov problémového správania bola vo väčšine prác použitá kombinácia otvorených a uzavretých otázok.

Vo všetkých výskumných súbormi sa ako najzávažnejšie prejavy problémového správania ukázali rôzne formy agresie. – Boli popisované ako agresívne správanie na fyzickej aj verbálnej úrovni bez špecifikovania objektu (agresia, agresivita, deštruktívne správanie, výbuchy zlosti, hnevu, verbálne útoky, vulgárne reči) alebo so špecifikovaným objektom

(násilie voči učiteľovi, fyzické a verbálne útoky na učiteľa, násilie voči spolužiakom, prejavy šikanovania na vyučovaní, ničenie pomôcok, školských potrieb).

Ojedinele sa v kategórii najzávažnejších objavilo aj používanie mobilov, ktoré vo väčšine výskumov patrilo medzi stredne závažné spolu so správaním popisovaným ako: neúcta, drzosť voči učiteľovi, nerešpektovanie pokynov učiteľa, nedisciplinovanosť (s konkrétnymi prejavmi typu: vykrikovanie bez vyzvania, skákanie do reči a odvrávanie učiteľovi, ironické poznámky, pokusy znemožniť učiteľa), vyrušovanie, resp. rušenie ostatných pri práci, rozprávanie sa počas výkladu a odmietanie spolupracovať, zapájať sa do práce na hodine, žiak pod vplyvom alkoholu.

Do skupiny nežiaducich prejavov s najmenšou pripisovanou závažnosťou patria: rozprávanie bez vyzvania, komentáre k daniu na hodine (typu šomranie, kritika práce), predvádzanie sa, podvádzanie pri preverovaní (opisovanie, našepkávanie), neformálne správanie sa žiakov všeobecne alebo konkretizované (ako napr. 'šaškovanie', smiech, žuvanie žuvačky, pitie, jedenie, hádzanie papierikov). Do kategórie najmenej závažných patria aj neskoré príchody a pasivita, ignorovanie, nezáujem o dianie na hodine (duchom neprítomný žiak).

Zdá sa, že vnímanie závažnosti negatívneho vplyvu problémového správania súvisí s mierou agresie, útočnosti v ňom obsiahnutej, špeciálne útočnosti zameranej na učiteľa, čo je vcelku pochopiteľné. Prvú skupinu mimoriadne závažných prejavov tvoria rôzne podoby verbálnej či dokonca fyzickej agresii najmä voči učiteľovi. Sú to prejavy, ktoré nielenže majú momentálny deštruktívny účinok na vyučovanie v zmysle Cangelosioho nespokojujúceho rušivého správania, ale navyše ich negatívny vplyv sa neobmedzuje len na aktuálnu vyučovaciu jednotku. Ide o vážne narušenie či ohrozenie samotnej podstaty vzťahu učiteľ – žiak tým, že prejavy agresie voči učiteľovi sú v priamom v protiklade s vymedzením roly učiteľa a roly žiaka v ich formalizovanej aj neformálnej podobe. A samozrejme, sú v protiklade so všeobecne uznávanými normami slušného správania sa, čo platí aj pre útoky voči spolužiakom a školským pomôckam, prostriedkom a vybaveniu.

Druhú skupinu podľa miery závažnosti tvorí aktívne odmietanie spolupráce jednak v zmysle neplnenia si povinností jednak v zmysle neochoty dodržiavať platné či dohodnuté pravidlá (nedisciplinovanosť) takým spôsobom, že to sťažuje až znemožňuje prácu učiteľa s triedou. Väčšina takýchto prejavov teda spadá pod nespokojujúce rušivé správanie. Keďže významne (v rámci celej triedy alebo u veľkého počtu žiakov) ohrozujú dosiahnutie vyučovacích cieľov, učiteľ na nich reaguje, snaží sa ich potlačiť, resp. minimalizovať.

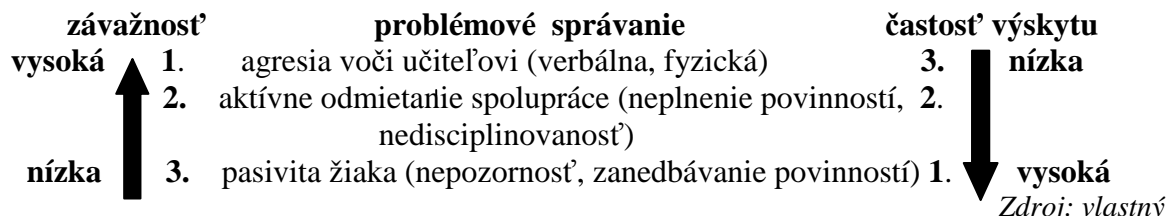
Oveľa menej negatívne je vnímaná pasivita žiaka v rôznych podobách (od nepozornosti cez zanedbávanie povinností až po meškanie na hodiny) ako tretia skupina najmenej závažných nežiaducich prejavov žiakov. Menšiu závažnosť im učiteľia pripisujú zrejme nielen preto, že takéto správanie je menej viditeľné, ale aj preto, že primárne ohrozujú nesplnenie vyučovacích cieľov len u jednotlivca (väčšina spadá do kategórie nespokojujúceho nerušivého správania).

Pokiaľ ide o **častosť výskytu nežiaduceho správania sa**, vo všetkých súboroch sú medzi najčastejšími uvádzané: vykrikovanie bez vyzvania, vyrušovanie rozprávaním, hlučnosť všeobecne, pasivita na hodinách (zväčša v podobe nevenovania pozornosti, duševnej neprítomnosti na hodinách, zriedkavejšie ako nepripravenosť, neplnenie si povinností). V tretine výskumov sa ako najčastejšie objavilo aj meškanie na hodinu. Nedisciplinovanosť, žuvanie žuvačky, nezdvorilosť, vulgarizmy, našepkávanie, neadekvátne spôsoby upútavania pozornosti, používanie mobilu sa medzi najčastejšími prejavmi vyskytli najviac v jednej práci. Medzi nežiaduce správanie, ktoré sa na vyučovaní podľa respondentov vyskytuje nie veľmi často, možno zaradiť: odmietanie, resp. vyhýbanie sa práci, drzosť, podvádzanie, nevhodné komentáre, predvádzanie sa, vulgarizmy. Zaujímavé je, že používanie mobilu počas vyučovania ako nežiaduci jav sa podľa učiteľov vyskytuje pomerne zriedkavo. Častejšie ho

uvádzali v skorších prácach (z r. 2006 a 2007). Dalo by sa to interpretovať buď tak, že sa na školách zaužívali pravidlá o používaní (zákaze používania) mobilov počas vyučovania, alebo si na to učitelia zvykli.

Vo všetkých výskumoch je agresívne správanie voči učiteľovi (najmä v rovine verbálnej) aj voči spolužiakom medzi najmenej často sa vyskytujúcimi nežiaducimi prejavmi, resp. sa podľa respondentov na vyučovaní nevyskytuje vôbec – platí pre fyzické násilie voči učiteľovi.

Keď porovnáme pomyselné 'rebríčky' najzávažnejšieho a najčastejšie sa vyskytujúceho problémového správania sa, s trochou zjednodušenia dostávame obraz negatívnej korelácie (obr. 1). Prejavy vnímané respondentmi ako najzávažnejšie z hľadiska nežiaduceho dopadu na vyučovací proces sa podľa nich vyskytujú najmenej často. A naopak, prejavom, s ktorými sa stretávajú najčastejšie, pripisujú najmenší deštruktívny vplyv na vyučovanie. Porovnanie odpovedí učiteľov podľa typu strednej školy naznačuje trend, že na 'priemyslovkách', obchodných a hotelových akadémiách sa menej často vyskytujú závažné porušenia disciplíny ako na (združených) stredných odborných školách.

Obrázok 1: Vzťah medzi závažnosťou a častotou výskytu problémového správania sa

Obraz o problémovom správaní sa žiakov, ktorý sme získali analýzou desiatich výskumov uskutočnených v priebehu posledných piatich rokov medzi učiteľmi stredných odborných škôl, nie je taký dramatický najmä pokiaľ ide o agresívne prejavy, ako by sa mohlo zdať z médií, resp. z verejného diskurzu o zlom (výrazne zhoršenom) správaní sa žiakov, resp. detí a mládeže. Jedno vysvetlenie je, že médiá a pod ich vplyvom aj verejný diskurz sa zameriavajú najmä na extrémne prípady, ktorých nakoniec nie je až tak veľa. To by bola celkom dobrá správa. Ponúka sa ale aj interpretácia, že respondenti – učitelia, v súlade so všeobecnejšou tendenciou dávať v dotazníkoch prikrášené (sociálne žiaduce) odpovede, uvádzali zriedkavý výskyt skutočne závažných nevhodných prejavov správania sa žiakov (ich pripustením by v podstate priznávali svoju slabosť).

Úlohu zohráva zrejme aj to, že pri analýze výsledkov sme sa zamerali len na nevhodné prejavy žiakov počas vyučovania. Z niektorých prác totiž vyplýva, že agresívne správanie sa žiakov sa v škole, jej priestoroch vyskytuje, v rámci samotných vyučovacích hodín sa však prejavuje oveľa menej. To je v istom zmysle tiež pozitívna správa. - Ide o to, aby sa podarilo zabrániť, resp. predchádzať agresívnym prejavom medzi žiakmi, aby sa agresia z chodieb, šatní, toaliet, školských dvorov... neprenášala na hodiny. Najmä pri prevencii nemožno zabúdať na úlohu, ktorú môže škola, jej organizačná kultúra (formálne aj neformálne hodnoty, postoje, normy ktoré uznávajú/vyznávajú ľudia v danej organizácii) zohrávať pri vyvolávaní, resp. potencovaní agresívneho správania sa žiakov. Agresia je najzákladnejšou reakciou na frustráciu a škola môže byť pre žiaka miestom dokonca permanentnej frustrácie v zmysle neuspokojenia či nedostatočného uspokojenia potrieb a nenaplnenia cieľov súvisiacich najmä so sociálnym začlenením a sebarealizáciou. Na tom sa v nemalej miere môže podieľať aj prístup a správanie sa učiteľov. A to nehovorím o možných agresívnych prejavov v správaní sa učiteľov, ktoré samozrejme vyvoláva agresivitu a agresívne tendencie v žiakoch v súlade s princípom „agresia plodí agresiu“.

Predmetom skúmania vo všetkých analyzovaných prácach bolo, čo učitelia vnímajú ako problémové správanie, ako vnímajú jeho závažnosť, a s akými prejavmi sa stretávajú. Len časť prác bola zameraná aj na **reakcie učiteľov, resp. možnosti prevencie nežiaducich prejavov žiakov** (Martinák, 2006; Petrová, 2007; Szanislová, 2008; Martančíková, 2008; Poláková, 2010; Petyiová, 2010). Aj keď odpovede na takto zamerané otázky sa líšia podľa konkrétneho správania sa, najčastejšou reakciou učiteľa vo všetkých výskumoch je verbálne upozornenie, resp. napomínanie (niekedy špecifikované ako napomenutie ´adresné´, alebo ´zvýšením´ hlasu). Ako častá reakcia je uvádzaný pohovor, rozhovor, dohovor (myslí sa mimo vyučovania, medzi štyrmi očami), približne rovnako často sa vyskytuje aj vyvolanie žiaka (odpovedať, k tabuli). Menej časté je: ignorovanie nežiaducich prejavov žiaka (napr. pri pokusoch žiaka provokovať učiteľa), obracanie sa na tretie osoby (rodič, triedny učiteľ, psychológ), zlá známka (zhoršená známka, päťka) ako forma trestu. Veľmi málo učitelia uvádzajú neverbálne reakcie – pravdepodobne nie preto, že by ich nepoužívali, ale skôr preto, že si ich používanie neuvedomujú. Zriedkavo (každé najviac v jednom výskumnom súbore) sa vyskytli: zamestnanie nejakou prácou, hľadanie silných stránok a pochvala žiaka za niečo pozitívne, izolácia rušiaceho žiaka, poznámka a zosmiešnenie žiaka. Objavuje sa aj humor ako reakcia na nežiaduce správanie žiaka – pokiaľ to nie je bližšie vysvetlené, nevieme, či tiež nejde o zosmiešňovanie a iróniu.

Najčastejšou - v podstate univerzálnou reakciou učiteľov na nežiaduce správanie sa žiakov, je teda verbálne upozornenie (napomínanie, dohovárание) – priamo na vyučovaní a zriedkavejšie v rámci rozhovoru medzi štyrmi očami. Z výskumných dát sa nedá usúdiť, ako učitelia hodnotia úspešnosť takýchto riešení. Tiež nevieme, či uvádzané ignorovanie niektorých nevhodných prejavov žiaka je cielenou stratégiou alebo skôr výrazom rezignácie. Nie veľmi šťastné je nie zriedkavé používanie skúšania či priamo zlej známky ako trestu za nevhodné správanie, podobne kontraproduktívne je zosmiešňovanie žiaka. Ojedinelé uvádzanie izolácie žiaka, ktorá je niekedy najúčinnjším spôsobom, ako dostať triedu spod deštruktívneho vplyvu jednotlivca, naznačuje, že učitelia nepoznajú, nevedia alebo nemôžu túto ´zbraň´ používať. Výsledky z dvoch výskumných súborov naznačujú, že učitelia poznajú aj postupy, v ktorých nejde len o elimináciu nežiaducich prejavov, ale ktoré ukazujú žiakovi vhodné správanie a aj sa ho snažia v takomto správaní povzbudzovať. Na základe existujúcich údajov sa však nedá povedať, nakoľko učitelia takéto postupy aj skutočne používajú.

Celkove učitelia svoje možnosti zastaviť problémové správanie sa žiakov počas vyučovania vnímajú ako čiastočné (obmedzené). Značná časť na to rezignuje, uvádzajú že to nie je v ich silách, že si nevedia poradiť. Prevenciu vidia v spolupráci s rodinou a inými odborníkmi (napr. polícia a pedagogicko-psychologické poradne). Ako prevenciu, resp. riešenie neuvádzali zavedenie fyzických trestov do škôl, aj keď s názorom, že práve toto by bolo vhodné, sa nie tak zriedka stretávam v rámci kurzov dopĺňujúceho pedagogického štúdia (u učiteľov aj neučiteľov). Pravdepodobne by sa to mohlo dať vysvetliť tiež ako dôsledok tendencie dávať sociálne žiaduce odpovede (fyzické tresty sa používať nesmú). Či rovno ako dôsledok obavy, že by mohli byť upodozrievaní z používania fyzických trestov, ak by niečo také napísali (aj keď dotazníky boli anonymné).

S otázkami o tom, kde vidia učitelia príčiny problémového správania sa žiakov, sa na respondentov obrátili len autorky dvoch prác (Poláková, 2010; Petyiová, 2010). V oboch výskumoch absolútne prevláda (u vyše 90% respondentov) pripisovanie príčin problémového správania sa žiakov rodine v pasívnom (zlé rodinné prostredie) aj aktívnom zmysle (zlá výchova v rodine). Okrem toho sa na ňom podľa opýtaných učiteľov podpisuje negatívny vplyv vrstovníkov, partie, prípadne je chyba v osobnosti žiaka (nejaké psychické narušenie, poškodenie). Len minimálne, resp. vôbec nespájajú príčiny problémového správania sa žiakov so školou, resp. s učiteľmi.

Podľa výskumov z analyzovaných prác nie je situácia, pokiaľ ide o výskyt problémového správania sa žiakov na vyučovaní, až taká kritická, ako sa o tom niekedy hovorí. Avšak to, ako učitelia vnímajú príčiny takehoto správania a najmä akými postupmi sa s ním pokúšajú vyrovnávať, resp. že sa cítia neschopní ho zvládať, kritické je. Tieto zistenia podporujú známu skutočnosť, že učitelia nie sú dostatočne pripravení na problémové pedagogické situácie. Tento deficit si zväčša aj uvedomujú, ako o tom svedčia napr. nie zriedkavé očakávania účastníkov našich kurzov doplnujúceho pedagogického štúdia, že ich „naučíme zvládať problémové situácie, problémových žiakov“. Obvykle majú pritom na mysli, že dostanú presné návody, následnosť krokov, ako v konkrétnej situácii postupovať.

Je nesporné, že tak v pregraduálnej ale najmä v postgraduálnej príprave učiteľov sa je potrebné tejto problematike viac venovať. A nemusí to byť len v rámci kurzov priamo orientovaných na zvládanie konkrétnych prejavov nežiaduceho správania sa žiakov. Príprava na to, ako sa vyrovnávať s náročnými situáciami v interakcii so žiakmi či už v rámci alebo aj mimo vyučovacieho procesu, by mala byť súčasťou učiteľského vzdelávania, tak v psychologických ako aj v pedagogických disciplínach. Ťažisko tejto prípravy podľa môjho názoru nespočíva ani tak v nácviku konkrétnych postupov v špecifických situáciách, ako skôr v osvojení si, resp. v zmenách určitých postojov týkajúcich sa vzdelávania, školy. - Ide o to, ako učitelia vnímajú vzdelávanie, vyučovanie, vzťah učiteľ – žiak... - aké sú ich „súkromné vzdelávacie teórie“. To je prirodzene výrazne ovplyvnené tým, aké koncepcie vzdelávania a vyučovacieho procesu, aký pohľad na osobnosť učiteľa, žiaka a ich interakciu sú im v rámci prípravy na učiteľské povolanie či v ďalšom vzdelávaní prezentované. A v nie malej miere je to ovplyvnené aj tým, s akými metódami, formami, postupmi a prístupmi sú konfrontovaní v rámci učiteľského štúdia. Teda aká je škola a akí sú učitelia, ktorí ich učia byť učiteľmi, resp. od ktorých sa neformálne učia byť učiteľmi. A žiaľ, treba povedať, že niekedy ide aj o učenie sa negatívnym príkladom.

Za kľúčové považujem, aby **vzdelávanie (pregraduálne aj postgraduálne) učiteľov, resp. budúcich učiteľov viedlo k zmene postojov** týkajúcich sa problémového správania sa žiakov a zvládania náročných pedagogických situácií, resp. k utváraniu takeho pohľadu a prístupu aby učitelia:

- Nehľadali návody univerzálne zaručujúce úspešnosť, ako postupovať v nejakej pedagogickej problémovej situácii, keďže také návody neexistujú, resp. nefungujú. Aby pochopili, že každá pedagogická situácia je výsledkom pôsobenia množstva interagujúcich faktorov subjektívneho aj objektívneho charakteru. A že spôsobilosť rozpoznať a analyzovať tieto faktory vedie zväčša k viacerým možnostiam riešenia, ktoré s určitou pravdepodobnosťou môžu priniesť žiaduci výsledok. Užitočnejšie, ako naučiť sa postupnosť krokov na zvládanie konkrétnej situácie, je osvojiť si univerzálnejšie stratégie a princípy, ako pristupovať k problémovým situáciám a problémovým žiakom. (V súlade s podobenstvom, že je lepšie človeka naučiť chytať ryby, ako mu rybu dať).

- Uvedomili si, že za konkrétnym problémovým, nežiaducim správaním sa žiaka môžu byť rozmanité príčiny a niektoré z nich spôsobujú, že žiak svoje správanie nie je schopný kontrolovať. Teda že nie vždy sa žiak takto správa úmyselne. Pri voľbe reakcie učiteľa je dôležité identifikovať, nakoľko ide u žiaka o vedomé – vôľovou ovládané, cielené nespolupracujúce rušivé správanie.

- Boli ochotní pripustiť, že príčiny vyvolávajúce problémové správanie sa žiaka môžu súvisieť aj so školou, so správaním sa a prístupom učiteľov. Jednak tých, s ktorými žiak je aktuálne v interakcii, alebo tých, s ktorými sa stretol v minulosti.

- Vnímali disciplínu ako prostriedok dosiahnutia vyučovacích cieľov a nie ako samotný cieľ vyučovania. Aby sa úspešnosť učiteľov a kvalita vyučovania neposudzovali podľa toho, či je na hodine ticho a poriadok, či ich žiaci na slovo poslúchajú. V tejto súvislosti je užitočné, ak

sa učitelia naučia modifikovať prehnané očakávania, pokiaľ ide o disciplínu a poslušnosť žiakov. Ak sa nebudú snažiť sledovať a kontrolovať aj také prejavy žiakov, ktoré priamo nesúvisia s vyučovacími cieľmi, resp. sú z hľadiska ich dosiahnutia nepodstatné (napr. spôsob sedenia, oblečenia, účes, žuvanie žuvačky...). Ak sa naučia okamžite nereagovať na správanie nezodpovedajúce ich striktným predstávam, pokiaľ nenarúša priebeh vyučovania.

- Uvedomili si, že minimálne rovnako dôležité, ako naučiť sa zvládať problémové situácie je zamerať sa na to, ako im predchádzať. A že to súvisí aj s tým, ako oni vyučujú a ako sa správajú, prístupujú k žiakom. Že sa môžu snažiť minimalizovať výskyt problémového správania sa organizáciou výučby, obsahom, metódami a formami, ktoré zaujmú a zamestnajú žiakov (napr. problémové metódy vyučovania, projektové vyučovanie). Pokiaľ ide o správanie a prístup k žiakom, podstatné sú jasne stanovené podmienky a pravidlá, ktoré umožňujú dosiahnuť vyučovacie ciele a zároveň rešpektujú, alebo aspoň neohrozujú potreby, danosti a dôstojnosť žiakov.

- Pochopili, že riešenie nie je ani tak v silovom prístupe, založenom na legitímnej autorite a mocenských nástrojoch s ňou spojených (ktorých diapazón tak či tak nie je príliš široký), ale skôr v konzistentnom prístupe, teda v dôslednom dodržiavaní stanovených a dohodnutých zásad a pravidiel. Prítom jedným z predpokladov konzistentného správania sa je, že na učiteľov nebudú vykonávané tlaky (napr. zo strany vedenia školy), aby v konkrétnom prípade urobili výnimku z platných/prijatých noriem.

- Akceptovali, že niektoré situácie a niektorých žiakov sami bez inštitucionálnej podpory a pomoci školy nezvládnu. Že je v ich záujme, aby o svojich problémoch rozprávali, a aby sa tieto otázky aj oficiálne na škole riešili. Aj kvôli tomu, aby sa jasne definoval systém postupov a sankcií, ktoré majú učitelia k dispozícii a podmienky na ich uplatňovanie pri nežiadanom správaní sa žiakov, pokiaľ prevencia zlyhá (napr. ako možno deštruktívneho žiaka legitímne vylúčiť z vyučovacej hodiny).

- Nevnímali problémové správanie sa žiakov ako niečo, s čím si vždy musia poradiť sami, ako svoje osobné zlyhanie (aj keď niekedy tomu tak je). Že pokiaľ si plnia povinnosti, neporušujú profesionálne a mravné normy, majú v pedagogicky náročných situáciách právo na podporu školy – vedenia, kolegov. Táto podpora má rovinnu medziosobnú vo vzťahu ku kolegom aj k vedeniu - že o tom môžu s niekým rozprávať, na niekoho sa obrátiť, že ich niekto podporí, podrží... A má aj rovinnu inštitucionalizovanú - to, že na škole existujú stanovené postupy, definované sankcie, koncepcia, ako riešiť pedagogicky náročné situácie....

Prirodzene inštitucionalizovaná podpora, opatrenia školy v oblasti zvládania problémových (všeobecne neštandardných) situácií sa odvíjajú od s legislatívneho riešenia postavenia učiteľov a od národnej koncepcie vzdelávania. Ako bolo uvedené na začiatku príspevku, tieto strategické materiály vytvárajú najvšeobecnejší rámec pre riešenie konkrétnych - aj problémových - situácií v pedagogickej praxi. Ide o to, do akej miery sú v nich obsiahnuté ustanovenia užitočné a aplikovateľné, resp. či sú dostatočne flexibilné, aby sa dali použiť na riešenie praktických každodenných problémov. Napr. čo poskytuje, ponúka pre riešenie náročných pedagogických situácií „Zákon č. 317/2009 Z. z. o pedagogických zamestnancoch a odborných zamestnancoch a o zmene a doplnení niektorých zákonov“ v paragrafe 5 Práva a povinnosti pedagogického zamestnanca a odborného zamestnanca, alebo v paragrafe 3 odsek 7 toho istého zákona ustanovením, že pedagogický zamestnanec má v súvislosti s výkonom pedagogickej činnosti postavenie chránenej osoby? To už by ale bola úvaha na ďalší príspevok.

ZÁVER

Analýza empirických dát získaných dotazníkmi v rámci desiatich záverečných prác absolventov doplnujúceho pedagogického štúdia na KIP TUKE v rokoch 2006-2010 ukázala, že môžeme rozlíšiť tri skupiny prejavov problémového správania žiakov počas vyučovania podľa vnímanej závažnosti ich negatívneho dopadu. Do prvej skupiny mimoriadne závažných radia učítelia rôzne prejavy agresie, útočnosti, najmä pokiaľ sú zamerané na učiteľa. Do druhej skupiny menej závažných prejavov patrí aktívne odmietanie spolupráce žiaka na vyučovaní tak v oblasti školských povinností ako aj správania. V tretej skupine sú rôzne podoby pasivity žiakov (zanedbávanie povinností, nepozornosť) učiteľmi vnímané ako najmenej závažné. Pritom práve tieto najmenej negatívne vnímané prejavy učítelia označili ako najčastejšie sa vyskytujúce. A naopak, s tými najzávažnejšími sa stretávajú najzriedkavejšie.

Pokiaľ sa na týchto výsledkoch nepodpísalo skreslenie vďaka tendencii respondentov dávať sociálne žiaduce odpovede, tak obraz o extrémnych problémoch so správaním sa žiakov nie je až taký 'temný', ako sa niekedy vykresľuje. Na druhej strane, masový výskyt aj 'mierne' problémových prejavov, či hoci len jedna mimoriadna epizóda stačia na to, aby narušili priebeh vyučovania a znechutili/vyviedli z učiteľa z miery. Najmä ak učítelia vo všeobecnosti vnímajú svoje možnosti reakcií na problémové správanie žiakov ako obmedzené, resp. neúčinné.

K tomu, aby sa tento ich pohľad zmenil, aby sa cítili „silnejší“, by mohla prispieť aj príprava na zvládanie pedagogicky náročných situácií v rámci pregraduálneho aj postgraduálneho vzdelávania. Ťažisko by pritom mohlo byť na osvojovaní si stratégií a princípov prístupu k problémovým situáciám na vyučovaní a k problémovým žiakom. Ich súčasťou je aj zmena postojov, pohľadu napr. na príčiny problémového správania sa žiakov a možnosti jeho prevencie, na disciplínu... Veľmi dôležité je dosiahnuť, aby sa učítelia nebáli o týchto problémoch rozprávať a aby pri riešení problémov neostal učiteľ odkázaný len sám na seba.

Príspevok vznikol v rámci riešenia projektu KEGA č. 031-035STU-4/2010 Modely projektového vyučovania na SOŠ.

Literatúra

CANGELOSI, J. S. 2006. *Strategie řízení třídy*. Praha : Portál, 2006. 290 s. ISBN 80-7367-118-2.

FILO, J. 2006. *Problémové správanie sa žiakov – čo považujú učítelia za najzávažnejšie prejavy problémového správania sa žiakov a s akými sa najčastejšie stretávajú*: záverečná práca. Košice : KIP TUKE, 2009. 43 s.

JAKUBIŠIN, D. 2008. *Problémové správanie sa žiakov z pohľadu učiteľov*: záverečná práca DPŠ. Košice : KIP TUKE, 2008. 29 s.

MARTANČÍKOVÁ, Z. 2008. *Problémové správanie sa stredoškólkov*: záverečná práca DPŠ. Košice : KIP TUKE, 2008. 29 s.

MARTINÁK, Ľ. 2006. *Problémové správanie sa žiakov – čo považujú učítelia za najzávažnejšie prejavy problémového správania sa žiakov a s akými sa najčastejšie stretávajú*: záverečná práca DPŠ. Košice : KIP TUKE, 2006. 34 s.

PETROVÁ, E. 2007. *Problémové správanie sa žiakov – čo považujú učitelia za najzávažnejšie prejavy problémového správania sa žiakov a s akými sa najčastejšie stretávajú*: záverečná práca. Košice : KIP TUKE, 2007. 31 s.

PETYIOVÁ, J. 2010. *Pohľad učiteľov na problémové správanie sa žiakov*: záverečná práca DPŠ. Košice : KIP TUKE, 2010. 34 s.

POLÁKOVÁ, I. 2010. *Problémové správanie sa žiakov – čo považujú učitelia za najzávažnejšie prejavy problémového správania sa žiakov a s akými sa najčastejšie stretávajú*: záverečná práca DPŠ. Košice : KIP TUKE, 2010. 30 s.

SZANISLOVÁ, S. 2008. *Problémové správanie sa žiakov – čo považujú učitelia za najzávažnejšie prejavy problémového správania sa žiakov a s akými sa najčastejšie stretávajú*: záverečná práca DPŠ. Košice : KIP TUKE, 2008. 51 s.

TUMIDAJOVÁ, M. 2007. *Problémové správanie žiakov*: záverečná práca DPŠ. Košice: KIP TUKE, 2007. 32 s.

VAŠKOVÁ, H. 2009. *Problémové správanie sa žiakov*: záverečná práca DPŠ. Košice: KIP TUKE, 2009. 25 s.

Zákon č. 317/2009 Zb. Ministerstva školstva Slovenskej republiky zo dňa 24. 9. 2009 o pedagogických zamestnancoch a odborných zamestnancoch a o zmene a doplnení niektorých zákonov.

Recenzent: Mgr. Drahomíra Kučírková, CSc.